

PROSTOR

20 [2012] 1 [43]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
20 [2012] 1 [43]
1-218
1-6 [2012]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

60-73 **VEDRAN IVANKOVIĆ**

LE CORBUSIEROV MODEL UNITÉ
SIMBOLICKO ZNACENJE U OBNOVI FRANCUSKE
NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.6(44)"19"

LE CORBUSIER'S MODEL UNITÉ
SYMBOLIC SIGNIFICANCE IN THE POST WAR
RECONSTRUCTION IN FRANCE

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 711.6(44)"19"

SL. 1. UNITÉ D'HABITATION À MARSEILLE
FIG. 1. UNITÉ D'HABITATION IN MARSEILLE

VEDRAN IVANKOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.6(44)“19”

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 19. 4. 2012. / 14. 6. 2012.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 711.6(44)“19”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 19. 4. 2012. / 14. 6. 2012.

LE CORBUSIEROV MODEL UNITÉ SIMBOLIČKO ZNAČENJE U OBNOVI FRANCUSKE NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

LE CORBUSIER'S MODEL UNITÉ SYMBOLIC SIGNIFICANCE IN THE POST WAR RECONSTRUCTION IN FRANCE

LE CORBUSIER
MARSEILLE
STANOVANJE
UNITÉ
VIŠESTAMBENE ZGRADE

LE CORBUSIER
MARSEILLE
HOUSING
UNITÉ
APARTMENT BLOCKS

Autor u članku donosi genealogiju razvoja vizije Le Corbusierova koncepta višestambenog stanovanja u doba poslijeratne obnove Francuske i nekih svjetskih pokušaja redefinicije nekoc univerzalnoga modernog stila. Analiza njegove koncepcije u političkim i društvenim promjenama nakon rata te ukazivanje na bliskost opredjeljenju kojem se ranije u teoriji i praksi Le Corbusier suprotstavljao imaju za cilj izvedeni marseilleski Unité postaviti kao prekretnicu, nakon koje slijedi nova i posljednja etapa njegova stvaralačkog rada bez čvrste vizije smisla i temeljnih zadaća arhitekture i urbanizma.

This paper deals with the development of Le Corbusier's concept of multi-unit housing in the period of post-war reconstruction in France. It also presents some global attempts to redefine what was once known as the universal Modern style. The analysis of his housing concept as well as the emphasis on his commitment to principles he earlier rejected aim to show that the Unité in Marseille can be considered as a breakthrough followed by a new and final stage of his creative work, devoid, however, of a meaningful vision of the basic architectural and urban planning tasks.

UVOD¹

INTRODUCTION

Primjena armiranog betona u izgradnji stambenih zgrada omogućila je razvoj moderne tlocrtne dispozicije i drukčiji tretman pročelja, koja više nisu bila dio nosive konstrukcije. Neposredno nakon višegodišnje suradnje s Armandom Cosidèreom, Charles Rabut je 1897. na l'École des Ponts et Chaussées predstavio prve eksperimentalne radove o armiranom cementu i te iste godine primijenio armirani beton za konstrukcije konzola željezničke linije 'la petite ceinture de Paris'.

Praktički istovremeno s Rabutovim pionirskim konstrukcijama arhitekt August Perret projektira prvu armiranobetonsku stambenu zgradu, izgrađenu 1905. godine,² na adresi 25 bis rue Franklin u Parizu (16ème), koja je u konačnici završena nakon crkve Saint-Jean-de-Montmartre (1904.), prve izvedene neindustrijske armiranobetonske građevine na svijetu, drugoga velikoga francuskog arhitekta armiranog betona – učenika Henrija Labroustea i Viollet-le-Duca te Perretova starijeg suvremenika – Anatolea de Baudota. I dok je Baudot na zalasku, a Saint-Jean na određeni način sublimira arhitektove istraživačke putove, prvijenac mladoga Perreta već pokazuje manji odmak od tradicije projektiranja stambenih prostora. Armiranobetonske konzole zgrade u rue Franklin izmijenile su tradicionalni izgled uličnog pročelja, no primjena novoga materijala kod Perreta ipak nije rezultirala znakovitim oslobađanjem funkcije nosivosti pročelja, pa ono i nadalje

ostaje važan konstruktivni i najvažniji dekorativni element građevine.

Puristički pravac koji negira svaki oblik dekoracije pojavljuje se u Francuskoj tek 1920-ih. Snažna tradicija obrta i zaostajanje za industrijskim razvojem Velike Britanije i Njemačke usporili su francusko *oslobodenje od ornamenta*. Problematika konflikta naslijeđenih kulturnih vrijednosti i moderne tehnologije javlja se i značajnije utječe na pojavu i razvoj 'čistoga' arhitektonskog stila tek od izlaska časopisa „L'Esprit Nouveau” 1920. godine. Novi urbanistički predložak, kojeg se principi i temeljne smjernice razvijaju u vidu manje ili više uspješnih delegacijskih konsenzusa usvajanih u sklopu CIAM-a, otvara mogućnost slobodne prostorne impostacije megagrađevina i njihove izgradnje na armiranobetonskim stupovima, a to bi bilo prikladno kod ukidanja privatnog vlasništva nad zemljištem, pa je takav pomalo radikalni koncept bio idealno polazište za avangardne ljevičarske vizije grada potpuno odvojenog od tla – zemlje, za koju je Francuska u svakom pogledu bila ipak čvrsto vezana. I ovdje već nailazimo na prvi paradoks temeljnih odrednica, na suprotstavljanje i dualitet – na dominantnu ambivalentnost koja će i sama, simbolično, postati u isto vrijeme obilježje francuske moderne arhitekture i obilježje Le Corbusierova vlastita stvaralačkog puta.

Le Corbusier je početkom 1920-ih u *Vers une architecture* definirao princip novoga tretmana pročelja oslobođenog konstruktivne nosivosti. Već je i njegov debitantski projekt Dom-ino 1914. bio pravi primjer tehničke primjene armiranog betona i jednostavne konstrukcije stupova uokvirenih gredama, koja se po potrebi mogla fleksibilno multiplicirati u svim smjerovima u prostoru (Sl. 2.). Taj je projekt bio prvo njegovo eksplicitno razmatranje primjene novoga materijala u čistim estetskim okvirima njegove logike, na način da se konstruktivni elementi pokažu bez skrivanja iza dekoracije. Za razliku od Perreta, koji između dva rata u prvom redu reinterpretira francusku racionalističku neoklasičnu tradiciju gradnje (Sl. 4.), Le Corbusier na armirani beton gleda kao na sredstvo industrijalizacije i racionalizacije, a to je direktno vezano za njegovu koncepciju korištenja novih materijala kao građevinskog proizvoda,

¹ Autor je istraživanje proveo u *Fondation Le Corbusier* [FLC] tijekom 2010. godine pod pokroviteljstvom Vlade Republike Francuske i Ministarstva znanosti Republike Hrvatske. Članak je nastao u sklopu rada na znanstveno-istraživačkom projektu *Urbanističko i pejzažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture*, glavnoga istraživaca prof. dr.sc. Mladena Obada Šćitarocija.

² Datacije izgradnje u literaturi variraju. Službeni podatak Fichier international de DoCoMoMo-France navodi da je natječaj održan 12. siječnja 1903., da je razdoblje razrade projekta trajalo tijekom 1903., da se inauguracija gradilišta održala početkom 1904., a izgradnja je završena

pa je praksa arhitekta za Le Corbusiera zapravo metafora poistovjećena s radom radnika ili poduzetnika-industrijalca.³ Međutim konstruktivni sustav sa stupovima koji tvore jednostavan i racionalan nosivi okvir derivirao je u Le Corbusierovu pristupu nakon rata u određenu projekciju smisla estetskih obilježja samoga materijala. Taj se novi način tretiranja armiranog betona u kasnoj fazi njegova stvaralačkog rada prepoznaje po tehnologiji izvedbe u složenoj drvenoj oplati, nakon skidanja koje beton se dodatno ne obrađuje. 'Béton brut' izvodio se precizno *in situ*, a njegova brutalnost iznenađujuće koincidira s pojavom dekoracije kao suvremenog ornamenta kojeg se eksplicitno odrekao 1920-ih. Tako je eklatantan primjer Le Corbusierova novoga poslijeratnog pristupa – zgrada u Marseilleu – opet ambivalentno: i 'monolitna' skulptura apstraktnoga prizmatičnog oblika koji podsjeća na savršen odljev iz kalupa kakvog avangardnog skulptora i pionirski primjer primjene dekoracije na sirovom betonu i prefabrikatima. Moguće je da je to bila stanovita kritika osnovnih postulata modernizma te, očito, u neku ruku i kritika vlastitih međuratnih stremjenja, pa se Le Corbusier svojim stvaralačkim prosegom kraja 1940-ih i početka 1950-ih približio ideološki suprotstavljenome Perretu.

Istraživanje i analiza izgradnje prve velike realizirane poslijeratne stambene građevine u Francuskoj ukazuju na specifičan razvoj koncepta armiranobetonske konstrukcije u doba kada rastakanje donedavno čvrstih odrednica modernizma najavljuje nove tendencije – ponajprije novu i ne više kao u Charte d'Athènes 'složnu' i jasnu viziju ljudskoga habitata. U tom se politički turbulentnom prvom poslijeratnom desetljeću, nakon Ramadierovih komunističkih poziva na 'novu bitku' – kada *Parti communiste français* [PCF] zaziva diktaturu mišljenja i identificira sigurnost svoga razmišljanja sa znanstvenom istinom, a to podržavaju i najveći intelektualci poput Sartrea – Četvrta se Republika pod vodstvom De Gaullea našla između dvaju povijesnih ciklona: hladnoga rata i dekolonizacije.⁴ Dekolonizacija je imala velik utjecaj na odrednice službenoga pravca francuske arhitekture, dok je hladnoratovsko okruženje u trenutku u kojem je prestiž SSSR-a bio na vrhuncu pogodovalo

komunistima i ultraljevici u pokušaju rušenja tek utemeljenoga državnog aparata.

U poslijeratnim je godinama, za razliku od doba u kojem je stasala moderna arhitektura, državni kapital bio odgovoran za sve investicije u zemlji i njezinim nestabilnim kolonijama u sjevernoj Africi, gdje pokušaj kupovine socijalnog mira izgradnjom višestambenih predjela na rubovima gradova – po uzoru na marseilleski Unité – neće uspjeti.⁵

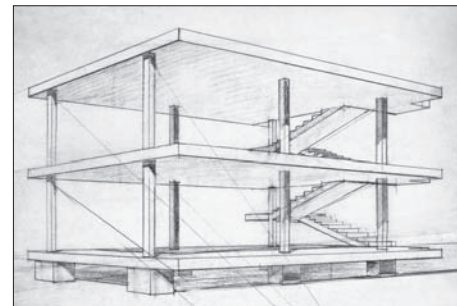
Le Corbusierov jedinstveni i složeni pristup koncipiranju višestambene izgradnje i približavanje estetskom izrazu i smislu djelovanja, kojemu se ranije u teoriji i praksi deklarativno suprotstavljao, postavljaju marseilleski Unité kao stvaralačku prekretnicu nakon koje u njegovu opusu, zbog nemogućnosti određenja nekoga novoga, općeg, 'ispravnog' smjera arhitekture i urbanizma, dominantno prevladava novo obilježje – nesigurnost.

OD VIZIJE NOVOGA GRADA 20. STOLJEĆA DO MARSEILLESKE JEDINICE ZA STANOVANJE

FROM THE VISION OF A NEW 20TH CENTURY CITY TO MARSEILLE UNITÉ

U razvoju Le Corbusierove koncepcije kolektivnog stanovanja razlikujemo tri tipa, od kojih je posljednji rezultirao specifičnom impostacijom cijele zgrade na stupove. Nakon projekta Dom-ino iz 1914. prvi su koncept višestambene izgradnje bile Immeuble-villas kojih su crteži prvi put objavljeni 1925.,⁶ nakon modela kuće Citrohan predstavljano u Parizu 1922. godine na Salon d'Automne – jedne od prvih konkretnih vizija (obiteljskog) stanovanja na stupovima, s prostorima projektiranim u skladu s novim projektantskim mogućnostima razvijenim primjenom armiranog betona i na temelju projekta Dom-ino. Dok je koncept Immeuble-villas kao početna točka razvoja stambene jedinice, koja će evoluirati do marseilleske realizacije, eksplicitno inspirirana toskanskim samostanom sv. Eme i njegovim kartuzijskim redom, uzore o kojima objavljuje idejne poveznice tek 1930. u *Précisions sur un état présent de l'architecture et de l'urbanisme*,⁷ naziv kuće Citrohan, više individualnog, a manje kolektivnog koncepta, podsjeća na ime francuskog proizvođača automobila poznatog po avangardnim tehničkim rješenjima i na određeni način utjelovljuje tehnokratsku stranu Le Corbusierova pristupa u stvaranju novoga modela obiteljskog stanovanja po principu 'potreba za sve', dakle za svaku obitelj (Sl. 3.).

U viziji Ville contemporaine pour trois millions d'habitants 1922. godine, o razvoju koje također piše u *Précisions*, Le Corbusier je multiplicirao projekt Immeuble-villas koje zauzimaju prostor oko administrativno-upravnog

SL. 2. KONSTRUKCIJA KUĆE DOM-INO
FIG. 2. DOM-INO HOUSING CONSTRUCTION

SL. 3. KUĆA CITROHAN
FIG. 3. CITROHAN HOUSE

SL. 4. VIŠESTAMBENA ZGRADA A. PERRETA,
RUE RAYNOUARD 55, 16. ARRONDISSEMENT, PARIS
FIG. 4. APARTMENT BLOCK BY A. PERRET 55,
RUE RAYNOUARD, PARIS, 16TH ARRONDISSEMENT

1905. ili kasnije. Najveći dio arhivske dokumentacije nalazi se u Institut Français des Administrateurs [IFA]: IFA, 127-129, Rue de Tolbiac, 75013 Paris, tel: +33 (0)1 45 39 55 55, te nekoliko tlocrta u: Archives de Paris, 18, Boulevard Séruirier, 75019 Paris, tel: +33 (0)1 42 39 55 55, kutija broj V011 1280.

3 Podrobnije u: LEGAULT, 1997.

4 FERRO, 2001: 669-670

5 Podrobnije u: AVERMAETE, 2005.

6 LE CORBUSIER, 1925.

7 LE CORBUSIER, 1930.

središta s visokim neboderima. U *l'Urbanisme* 1924. godine Le Corbusier prvi put spominje pojam 'cellule' – tipsku jedinicu za stanovanje dimenzioniranu prema potrebama jedne obitelji, multiplikacijom koje bi nastale prikladne stambene kolonije: „zajednice koje bi bile jasne organske jedinice u urbanoj shemi”.⁸

Drugi tip 'à rédant' Le Corbusier je predstavio 1930. godine. Ona pokazuje zaokret prema tradiciji i klasičnim vrijednostima grada. Ville radiouse dolazi iste 1930., u vrijeme kada u Le Corbusierovu opusu prevladava regionalistički pristup, i to kao razvoj Ville contemporaine, te je i za Ville radiouse – viziju grada u kojoj su višestambene zgrade tipa Immeuble-villas zamijenjene tipom 'à rédant' – karakteristična vremenska i prostorna neodređenost. Obilježje je svih Le Corbusierovih vizija, koje konstantno sadrže 'cellules', neovisnost o resursima (možda zbog kolonijalističkog poimanja države), a to nije bio slučaj s ranijim vizijama, kao što su autarkični vrtni gradovi Ebenezer Howarda koji nemaju mogućnost prostornog širenja te proizvode dovoljno tek za samoodrživost, ili socijalistička Cité industrielle Tonyja Garniera.

Razlika između zgrada Immeuble-villas i 'à rédant' bila je u tome što je prva poluzatvoreni blok, a druga ima oblik meandra pa se poput vizije grada kojem pripada i sama mogla nastavljati bez ikakva konstruktivnog i prostornog ograničenja (poslije Le Corbusierov 'vertikalni vrt' iskorištavaju Alison i Peter Smithson za Golden Lane). I upravo je rješenje problema ograničenog rasta i svojevrsne zatvorenosti Ville contemporaine omogućilo pojavu trećeg tipa – velike zgrade u cijelosti impostirane na stupove, iz koje direktno nastaju rješenja za marseilleski Unité. Crtež višestambene zgrade za oko 3000 stanovnika u obliku velike polegnute prizme koja 'lebdi' na stupovima u zamišljenom pejzažu objavljen je u *Quand les cathédrales étaient blanches*.⁹ Razvoj stambenih jedinica za velike konstrukcije, u koje će armiranobetonsku rešetku (kostur) Le Corbusier ukapsuliti 'celije za stanovanje', traje do ljeta 1944. godine kada nastaje precizan model dvoetažnoga stana ('cellule-type'), koji će postati prototip za daljnji razvoj karakterističnih dvoetažnih stanova.

Godine 1928./29. Le Corbusier izrađuje i projekt Wanner, novi projekt Immeuble-villas kojeg stambene jedinice raspolažu isto tako dvostrukom galerijskom visinom, a dvoetažni se stanovi pojavljuju i u skicoznom konceptu višestambene zgrade publicirane nakon *Quand les cathédrales étaient blanches* u *La maison des hommes* 1942. godine. Njezina skica, detaljnija od prve u *Quand les cathédrales étaient blanches*, s komentarom o

individualizaciji stanova popraćena je i skicama dvoetažnog stana u kojem je zbog važnosti insolacije – „sunca koje kraljuje nad stanom” – predviđena visina dnevnoga prostora od 4,5 m.¹⁰ Od ljeta 1945. godine, kada grad Marseille naručuje projekt za Unité, Le Corbusier usavršava stan 'cellule-type'.

U izgrađenoj će građevini (Sl. 1.) u konačnici biti 337 stanova u 23 inačice: od hotelske sobe do stana za obitelj s 4 do 8 djece, koji ukupno ima 5 spavaćih soba i standardan dnevni prostor s kuhinjom koji je jednak za sve dvoetažne stanove. Stanovi koji su svi projektirani u polovici raspona stupova u prizemlju, budući da je konstruktivni raspon gornjih etaža prepolovljen, zapravo su 'umetnuti' u konstruktivnu megarešetku poput unaprijed napravljenih dijelova, premda to tako nije bilo u izvedbi.

NAJVEĆI POJEDINAČNI POTHVAT POLITIČKE STANOGRADNJE U FRANCUSKOJ U PRVOMU POSLIJERATNOM PLANU OBNOVE

THE MAJOR INDIVIDUAL ENDEAVOUR IN POLITICAL HOUSING CONSTRUCTION IN FRANCE IN THE FIRST POST-WAR RECONSTRUCTION PLAN

U Francuskoj je 1945. uveden *Le Gouvernement provisoire de la République Française* [GPRF], sve do referenduma 21. listopada na kojem je gotovo apsolutnom većinom odlučeno o uspostavi IV. Republike. Nakon izbora u prvi plan dolaze tri političke stranke: *le Parti communiste français* [PCF], *le Mouvement républicain populaire* [MRP] demokratske orijentacije i *le Parti socialiste* [SFIO] koje formiraju tripartitsku vlast. Le Corbusier u početku nije bio blizak komunističkoj gradskoj vlasti i gradonačelniku Jeanu Cristofolu. No njegov prijatelj iz Prvoga svjetskog rata, Raoul Dautry, koji je 1939.-1940. bio ministar naoružanja i 1939. od Le Corbusiera naručio viziju *Usine verte*, zamišljenu kao „plan de masse de l'établissement industriel”,¹¹ postaje prvi ministar obnove i urbanizma još uvijek ratne Francuske (1944.-1945.) te je u kolovozu 1945. godine službeno zatražio projekt za prvu veliku poslijeratnu višestambenu zgradu u toj zemlji. Bilo je to prije prvoga petogodišnjeg plana obnove (1947.-1952.) i prije jasno definirane politike rekonstruk-

8 LE CORBUSIER, 1924: 215; OVERY, 1997.

9 LE CORBUSIER, 1937: 269-271

10 LE CORBUSIER, 1942: 115-117

11 LE CORBUSIER, 1945: 187-190

12 *La loi foncière du 6 août 1953*

13 SBRIGLIO, 1992: 27-29

14 AVERMAETE, 2005: 31-38

15 Eric Mumford piše detaljno o neformalnim radnim sastancima članova CIAM-a prije kongresa u Dubrovniku i

cije koju je uvjetovala poslijeratna demografska eksplozija, te gotovo cijelo desetljeće prije ključnoga zakona što je dopustio eksproprijaciju terena koje je država kupovala za gradnju.¹²

Tijekom pet godina izgradnje marseilleskog Unitéa promijenilo se pet ministara rekonstrukcije i urbanizma. Le Corbusierov razgovor s Dautryjem u kolovozu 1945., objavljen u „Le Point” u studenom 1950. pod naslovom L'Unité d'habitation de Marseille, u kojem ministar pita Le Corbusiera koji grad urbanizira i koju zgradu gradi, a ovaj odgovara s 'nije-dan' i 'nijednu', te u kojem mu nudi ostvarenje jedne od otprije poznatih vizija, otkriva da je Le Corbusier tražio izuzeće od urbanih pravila što su tada bila na snazi. Dautry je konačno s pozicije odlazećeg ministra obnove i urbanizma uputio Le Corbusieru službenu narudžbu 30. studenoga 1945. i rad na projektu je formalno počeo.¹³

Le Corbusier je već početkom 1946. utemeljio ATBAT [Atelier des Bâtitseurs] pod nadzorom Andréa Wogenskyja, pod administrativnim ravnanjem Jean-Louisa Lefebvrea, tehničkim rukovodstvom Vladimira Bodianskog i s ravnateljem radova na gradilištu Marcelom Pyjem, vodeći se idejom omasovljenja principa izgradnje budućih unitéa. Funkcija ATBAT-a bila je izrada izvedbenog projekta i provedba izgradnje zgrade u Marseilleu. Od početka 1946. godine radilo se na projektiranju i usavršavanju već projektiranoga, praktički sve do izgradnje 1952. Nakon što se u Francuskoj u idućim desetljećima privremeno odustalo od izgradnje velikih višestambenih građevina ATBAT će dobiti svoju podružnicu u Maroku i Alžiru te odigrati važnu ulogu u pokušaju urbanizacije tih zemalja izgradnjom tipskih višestambenih zgrada, a time i u pokušaju rješenja gorućega kolonijalnog problema stanovanjem tipa „Marseille”, budući da će upravo izgradnja stambenog fonda biti glavno oruđe kojim će Francuska nakon Drugoga svjetskog rata pokušati zadržati svoje kolonijalno carstvo.¹⁴ Neuspjeli pokušaj modernizacije i dekolonizacija upropastili su ATBAT-Afrique, a nakon toga većim angažmanom Georgesa Candillisa i Shadracha Woodsa u *Teamu 10* u Europi počinje postupno napuštanje modernih odrednica arhitekture i urbanizma, a to će kulminirati Le Corbusierovim odustajanjem od posljednjega,

u doba izgradnje Unitéa u Marseilleu, o prvoj kritici mlade generacije arhitekata (kritici grupe Doorn koje su članovi bili mladi arhitekti: Bakema, Van Eyck, Van Gynkel, Hovens Greve, Peter Smithson i Voelcker), upućenoj Le Corbusieru i Atenskoj povelji, iznesenoj u tzv. Statement on Habitat koji odbacuje Le Corbusierova stajališta o nužnoj podjeli gradskoga prostora na funkcije. [MUMFORD, 2002: 31-38]

¹⁶ O posljedicama toga podrobnije u poglavlju naslovljenom „Ni De Gaulle, ni les communistes...” [FERRO, 2001: 411-414]

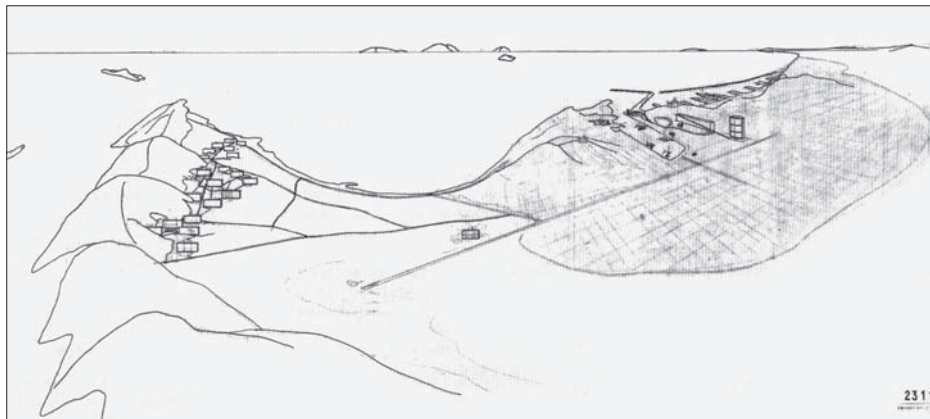
povijesnog 10. kongresa CIAM-a 1956. u Hrvatskoj u Dubrovniku. Nakon Dubrovnika, kao stanovite prekretnice kojom završava 'herojska' faza modernizma, dolaze godine koje karakterizira disjunkcija pristupa problemima arhitekture i urbanizma te pojava niza neujednačenih smjerova. Tako završava jedna faza 'borbe' za moderne principe, a marseilleski Unité, po svim oblikovnim konstelacijama – od prijeratnoga koncepta do realizacije u godinama obnove – pripada toj bremenitoj posljednjoj etapi 'čvrstoga' stila. Nakon Marseillea i prije Dubrovnika, kada je Le Corbusier još uvijek bio u stanju artikulirati smjer moderne arhitekture i vlastita puta, vidna polarizacija njegova pristupa i nemoć u određenju jasnoga stajališta vodili su konačnom prepuštanju vodeće uloge mladima. To je bilo izričito najavljeno u njegovu pismu upućenom u Dubrovnik, koje je u utvrdi Revelin pročitao predsjedavajući José Louis Sert kao uvod zasjedanju.¹⁵

Od studenoga 1945. do listopada 1947. godine, kada je postavljen kamen temeljac, promijenile su se četiri lokacije predviđene za izgradnju Unitéa. Nakon toga promijenila se i politička garnitura na nacionalnoj razini. Dautryja 26. siječnja 1946. nasljeđuje komunist François Billoux, a Le Corbusier u dopisivanju i u razgovorima s novim ministrom i gradonačelnikom Marseillea Jeanom Cristofolom, čija je uloga bila od presudne važnosti kod odabira mjesta moguće gradnje (oboju su sada bili iste političke opcije – PCF), osigurava uspješan nastavak financiranja.

Na nacionalnoj razini nakon 5. svibnja 1946., kada je glasovanjem – u omjeru 53% protiv i 47% za – odbijena mogućnost upravljanja Assembléeom na način da većina, koju su tada imale dvije ljevičarske stranke, ima zadnju riječ birajući predsjednika Republike i tako nadjača De Gaullea, ljevica gubi mogućnost lakog stjecanja legitimne političke prednosti, a to će potvrditi i izbor deuxième Constituante kada dvije stranke ljevice nisu više imale većinu. U svibnju 1947. napetost kulminira jer Paul Ramadier povlači delegate s komunističkim ministrima u nadi da će samostalno združenim metodama podizanja strajkova i demokracije osvojiti vlast.¹⁶

Marseille je zapravo za komunističke gradske vlasti, neovisno o nacionalnom putu, trebao biti primjer dobrog vladanja. No, najvažnija je politička figura u realizaciji Unitéa bio Eugène Claudius-Petit, ministar Obnove i urbanizma (od 11. rujna 1948.) iz *L'Union démocratique et socialiste de la Résistance* [UDSR] – političke formacije Četvrte Republike, utemeljene 25. lipnja 1945., koje su glavni predstavnici François Mitterrand i René Pleven.

Nakon odabira konačne lokacije za izgradnju megagrađevine Le Corbusier radi na projek-

SL. 5. MARSEILLE: STARA LUKA I NOVI DIO GRADA, LE CORBUSIER, OKO 1947.

FIG. 5. MARSEILLE: OLD PORT AND NEW CITY AREA, LE CORBUSIER, AROUND 1947.

tima urbanizacije dijelova Marseillea. Prvi urbanistički plan Marseille-Veyre iz svibnja 1949. godine predviđa izgradnju niza takvih megazgrada i popratnih niskih građevina – obrazovnih, trgovačkih i servisnih centara – uz novu aveniju koja je zamišljena okomito na južni kraj bulevara Michelet i u smjeru istok-zapad, južnije od mjesta gdje je poslije izgrađen Unité (Sl. 5.). U drugom projektu urbanističkog rješenja Marseille-sud iz siječnja 1951. godine daje prijedlog izgradnje još tri nove zgrade iste orijentacije (uz dva tornja okruglog tlocrta), koje bi bile međusobno raspoređene prema uvjetima idealne insolacije. Planom Marseille-sud predviđena je izgradnja ‘grozdova’, ukupno 24 unitéa, vezanih na brze prometnice u ortogonalnoj mreži vrlo velikih dimenzija rastera u odnosu na stari Marseille, od kojih bi jedna bila već postojeći bulevar Michelet. Bilo je predviđeno sedam ‘grozdova’ sa po tri ili četiri unitéa i dva ili tri tornja okruglog tlocrta, dok bi uza sekundarne prometnice bila dopuštena izgradnja tek niskih građevina obrazovnih i servisnih centara.

Prva Le Corbusierova skica (nastala za prvu razmatranu lokaciju La Madrague) bitno se razlikuje od izgrađene zgrade. Prvi crteži za La Madrague datiraju iz kolovoza 1945. i pokazuju tri bloka – sva tri koncipirana na stupovima, ali bez razvoja Le Corbusierove jedinstvene plastike betona, tj. bez specifičnoga organskog oblikovanja betona u oplati. Zgrada za drugu lokaciju bila je oblikovni spoj triju prethodnih i prva detaljnije projektirana višestambena zgrada tipa unité u obliku velike pognute prizme impostirane na stupove, kao i treća i četvrta koje deriviraju u detaljima, ostajući čvrsto u okvirima koncepcije tankoga volumena na armiranobetonskim stupovima.¹⁷

Marseilleski ce Unité u povijesti arhitekture ostati zabilježen kao rijetko koja građevina što je svojom konstrukcijom, oblikom, tretmanom pročelja (osobito ‘golog’ betona u oplati), tretmanom boje (3 osnovne i zelena) te cjelokupnim putom u razvoju koncepcije

utjecala u globalnoj mjeri na razvoj višestambenih zgrada i cijelih naselja u drugoj polovici 20. stoljeća.

U Francuskoj je do 1967. izgrađeno četiri *unitéa*: Marseille, Rezé, Briey i Firminy – sve građene za državnog investitora, odnosno kao državno poticana stanogradnja, koje se državna potpora očituje u financijskom pomaganju same izgradnje ili osoba: HLM [Habitation à Loyer Modéré]. Peti Unité je izgrađen u Berlinu. Svaki ima slične stanove i sličnu konstrukciju. Zbog ekonomičnosti raspon stupova nakon Marseillea je smanjen, a zgrade su iz istog razloga izgubile i karakterističnu obradu betona u oplati te postale bliške opet starim, međuratnim, ‘čistim’ oblicima.

KRITIKA NOVOGA DRUŠTVENOG KONCEPTA U SUTONU MODERNIZMA

CRITICISM OF THE NEW SOCIAL CONCEPT IN THE FINAL PERIOD OF MODERNISM

Spomenuta promjena pristupa i neki vid povratka međuratnom estetskom izrazu dijelom su uvjetovani odabirom lokacije. To se osobito dobro vidi kod Unitéa u Briey-en-Forêt, gdje je prirodna suma bila vrlo specifično i graditelju poticajno okruženje. Gusti raster stupova u prizemlju (Sl. 6.) ima više ritam prirodnoga rasta nego što ‘odlučno’ podupire svoju zajednicu – zrcalo svijeta u malom, kako je bio zamišljen i realiziran Unité u Marseilleu.¹⁸ No, Le Corbusierovi *unitéi* ipak se u biti ne razlikuju. I u Brieyu se radilo o koncepciji stanova za ‘njegovu’ obitelj, koja je sada kruto definirana kao „zajednica zene, muskarca, pokojega djeteta koji zajedno tvore harmoniju domaćinstva”¹⁹ (Sl. 7.).

I upravo je čvršća definicija pojma obitelji koja naglašava dvije temeljne jedinice, socijalnu grupu kao zajednicu i ono što bismo današnjim rječnikom nazvali ‘klasična obitelj’, nadilazila pojam samostanskog života kao određene inicijacije za koncepciju megakonstrukcije Unitéa, te, stoviše, naglašavala stanovit predcivilizacijski koncept plemenskog ustrojstva. To je očito bio njegov ‘novi’ oblik poslijeratne obitelji i obiteljskih

¹⁷ Zbirka sa svim skicama, crtežima i projektima za četvrtu lokaciju (1983.a, 1983.b) sadrži nekoliko datacijskih gresaka. FLC je izradio digitalnu zbirku u 12 tomova sa svim skicama i projektima za razdoblje 1905.-1952. s točnim (poznatim) datacijama, među kojima su i crteži i projekti za zgradu u Marseilleu – ukupno 2758 do realizacije, te regulacijske skice urbanizacije Marseillea: Marseille Vieux-Port, Marseille-Veyre i Marseille-sud. Zbirka također sadrži i sve urbanističke planove u kojima je primijenjen model unitéa kao novi oblik višestambene zgrade: Saint-Dié 1945., La Rochelle la Pallice 1945., Saint-Gaudens 1945., Marseille Vieux-Port 1947., Marseille-Veyre 1949., Bogota 1950., Marseille-sud 1951. i Meaux 1957. [FLC, 2005., 2006.]

SL. 6. BRIEY-EN-FORÊT, UNITÉ D’HABITATION
FIG. 6. BRIEY-EN-FORÊT, UNITÉ D’HABITATION

zajednica. Ali, strogim određenjem modela stanovanja i koncepta zajednice Le Corbusier je zapao u stanovitu industrijalizaciju društva, koje je smisao bio ponajprije demografski rast i proizvodnja, a potom odmor, te kultura i sportske aktivnosti. Njegov se pristup tako, bez obzira na deklarativna humanistička stajališta, može ipak ocijeniti autokratskim. U tome kontekstu Robert Fishman navodi usporedbu s Rousseauom, u čijem su mišljenju kritičari pokušali izolirati autoritativan, pa čak i totalitaran element, fokusirajući se na njegovu ideju da opća volja izražava istinski interes svih građana,²⁰ a to može ujedno biti i osnovni nedostatak Le Corbusierove 'kontrolirane obitelji'.

Čitav je Le Corbusierov društveni koncept u razdoblju prije Dubrovnika bio predefiniiran pa je autoritarnost pristupa nedvojbeno osnovni uzrok kritici koja se razvija paralelno s razvojem Unitéa.

Nakon djelomične afirmacije postavki funkcionalnog urbanizma u okvirima 4. CIAM-a i Atenske povelje u zapadnim se zemljama nakon Drugoga svjetskog rata pojavljuje prva pisana kritika izvan arhitektonskih krugova. Lewis Mumford 1960-ih ukazuje na standardizirano i birokratizirano okruženje Le Corbusierova grada koji naziva 'sterilnim hibridom'.²¹ Među članovima *Teama 10*, posebice britanski članovi Alison i Peter Smithson, kritiziraju Le Corbusiera zamjerajući mu uspostavu bezvrijednog odnosa individualnog i kolektivnog i naglašavajući ironično da je individualna komunikacija u Marseilleu slična kontemplativnim odnosima kartuzijskog samostana sv. Eme, te da je nazočna samo u odnosu Boga i čovjeka.²²

No, o zaključku rada *Teama 10* – na temelju prijedloga za Geddes Valley Section Alison i Petera Smithsona – Eric Mumford ističe da je Le Corbusier još 1940-ih krenuo u smjeru koji možemo nazvati 'proto-team 10'.²³ On naglašava da i Aldo Van Eyck, jedan od tvoraca novoga pravca nizozemske arhitekture i član *Teama 10*, strukturira svoju urbanističku teoriju na elementima iz vernakularnog opusa Le Corbusiera 1930-ih.²⁴ Le Corbusier je različiti pristup uistinu pokazao još krajem 1940-ih,

18 Podrobnije o koncepciji zgrade u Briey-en-Forêt, osobito o dualizmu 'métrique et organique' koji evocira koncepcija unitéa i iz kojeg proizlazi poznata teznja potpunoj sublimaciji i prozimanju arhitekture i urbanizma, a u kojim pak, svodeći se na pojam jedne zgrade u realizaciji, urbanizam gubi sraz s arhitekturom u: ABRAM, 2003: 22-29.

19 *** 1958: 174

20 FISHMAN, 1982: 260-261

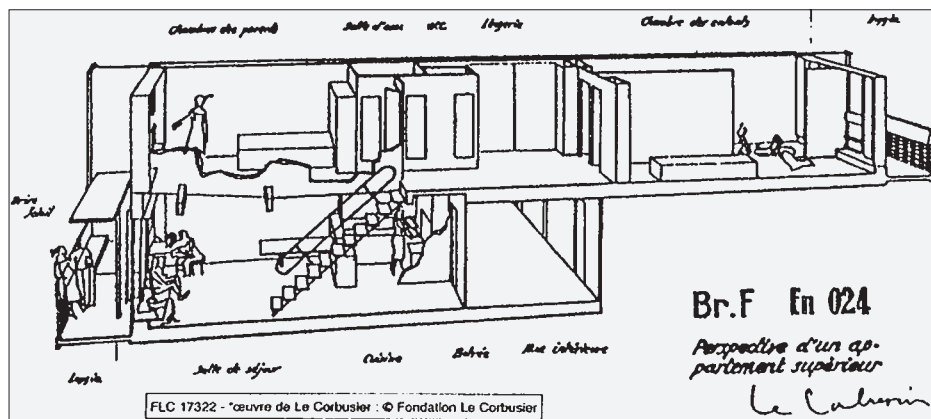
21 MUMFORD, 1968: 116-127

22 SMITHSON, 1970: 84-94

23 MUMFORD, 2001: 50

24 MUMFORD, 2001: 53-54

25 FLC, 2005.

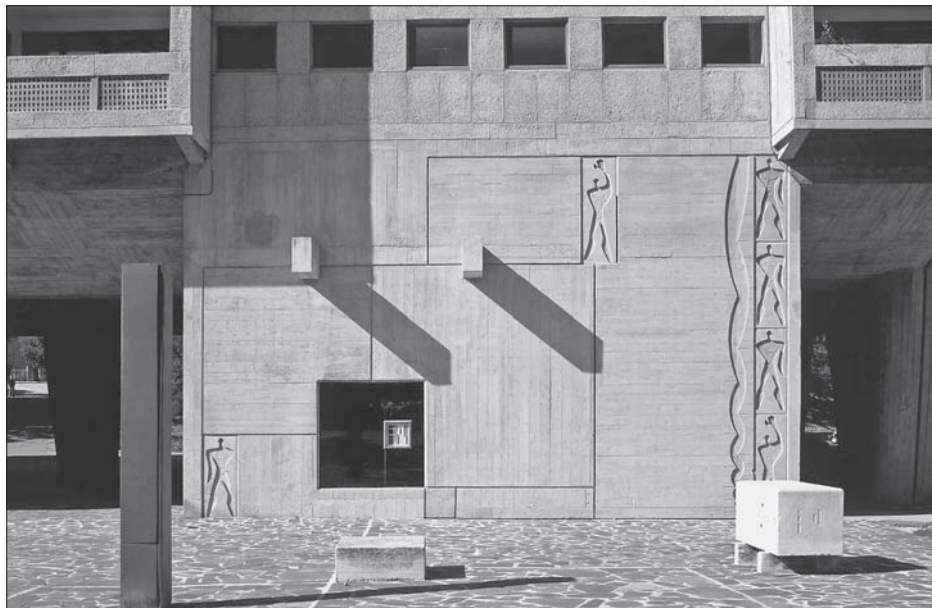
praktično istovremeno s koncipiranjem ztvorenoga marseilleskog Unitéa, neovisnog o terenu i fizičkim uvjetima, u projektu Roq et Rob pokraj Cap Martina. Ta gusta i niska terasasta građevina podsjeća na tradicionalnu izgradnju sjevernoafričkih gradova, a konceptualno je potpuno različita od Unitéa. Zanimljivo je da je Le Corbusier u političkom lobiranju za izgradnju prednost dao oblikovno i konstruktivno radikalnijem konceptu.

Za razliku od urbanizma koji je nazočan i u samome konceptu Le Corbusierovih stambenih megazgrada – i Unitéa i Roq et Roba, kojih rješenje prvi put podsjeća na kakav zgnusnuti geometrijski grad, armirani je beton kao istovremeno i konstruktivni i oblikovni (završni) materijal korišten i u poslijeratnoj fazi njegova stvaralačkog rada, i to zbog tehničkih a ne samo formalističkih svojstava. O tome govore neki osnovni podatci o zgradi iz Izvedbenog projekta: duljina 135,5 m, širina 24,5 m te visina od oko 56 metara; širina raspona stupova u prizemlju osno iznosi 8,38 metara u 16 rastera; raspon u gornjim etažama prepolovljen na 4,19 metara – 32 rastera.²⁵ Tehničke prednosti tijekom izgradnje ustupile su mjesto formalističko-estetskim i koncepciji obitelji, za koje je Unité građen. Tako je u konačnici zgrada vjerojatno zamišljena kao spoj triju spomenutih, za Le Corbusiera očito nedjeljivih odrednica: urbanizma temeljenog na zaključcima 4. CIAM-a, potrage za estetskim izrazom novoga poslijeratnog poretka te uređenoga društvenog koncepta, koji bi ipak morao biti podređen novom režimu i izrazavati 'opću volju' kao 'istinski interes' svih građana.

S obzirom na to da je konstrukcija u svim etažama, izuzev u prizemlju, riješena poprečnim nosivim armiranobetonskim zidovima i ukrotom u obliku dva uzdužna armiranobetonska zida središnjeg hodnika, koji se gledano na presjeku nastavlja po vertikali od ploče prvog kata do ploče terase, stubišna vertikala kao armiranobetonska jezgra preuzima funkciju jedine ukrute zgrade dugacke

SL. 7. TIPIČNA DVOETAŽNA STAMBENA JEDINICA ('KAPSULA') UNITÉA U BRIEY-EN-FORÊTU. NAJZNACAJNIJA RAZLIKA U ODNOSU NA MARSEILLE JEST RJEŠENJE BEZ GALERIJE RODITELJSKE SPAVAĆE SOBE. TIME SU PRIVATNOST I INTIMNI ODNOSI UNUTAR OBITELJI NAGLAŠENIJI U OVOJ KASNIJOJ INACICI UNITÉA, IZGRAĐENOJ 1961., A TO IDE U PRILOG POTVRDI PROCESA ODREĐENE INDIVIDUALIZACIJE PRISTUPA U KONCIPIRANJU OBITELJI I OBITELJSKOGA STANOVANJA NAKON PRVOGA PORATNOG DOBA.

FIG. 7. TYPICAL TWO-STORY HOUSING UNIT (MODULE) OF THE UNITÉ IN BRIEY-EN-FORÊT. IN COMPARISON WITH MARSEILLE, THE MAJOR DIFFERENCE IS A PARENTS' BEDROOM WITH NO GALLERY. THUS PRIVACY WITHIN THE FAMILY IS MORE EMPHASIZED IN THIS LATER VERSION OF UNITÉ, BUILT IN 1961 WHICH CONFIRMS A MORE INDIVIDUAL APPROACH TO FAMILY HOUSING IN THE POST-WAR PERIOD.

SL. 8. RELJEF NA ZIDU PRIZEMLJA UNITÉA U MARSEILLEU KOJI PRIKAZUJE SLOŽENE ODNOSNE VELIČINA IZ MODULORA
 FIG. 8. RELIEF ON THE WALL OF THE GROUND-FLOOR LEVEL IN THE UNITÉ IN MARSEILLE SHOWING COMPLEX SIZE RELATIONSHIPS FROM THE MODULOR

SL. 9. RELJEF NA ZIDU PRIZEMLJA UNITÉA U BRIEY-EN-FORÊTU
 FIG. 9. RELIEF ON THE WALL OF THE GROUND-FLOOR LEVEL, THE UNITÉ IN BRIEY-EN-FORÊT

gotovo 140 m, ali nije smještena u geometrijskoj sredini tlocrta zgrade, nego ekscentrično. To znatno povećava moment horizontalne sile dužeg dijela pa je 'prorijedeni' raster stupova u prizemlju morao biti kompenziran dovoljnom površinom poprečnog presjeka stupa, odnosno dovoljnom dimenzijom stupa, a to zapravo proizlazi iz jednostavnoga statičkog računa. Ako usporedimo prve inačice Unitéa za tri prethodne lokacije i unitée izgrađene nakon Marseillea s onim izvedenim u Marseilleu, očito je da su u prvim i zadnjim vizijama stupovi bili tanji i gušći, a to jednako dobro odgovara zahtjevima statike, te da su one bile – kako je već rečeno – više u duhu međuratne avangarde. Kod izvedene su pak zgrade, koje je konstrukcija koncipirana 1947.-1949., vjerojatno isključivo estetski zahtjevi za monumentalnim izrazom uvjetovali odabir drukčijega, složenijega statičkog rješenja. Određena monumentalizacija višestambene građevine predstavlja očito prvi korak od onoga što se danas naziva poslijeratnom fazom Le Corbusierova stvaralačkog rada, premda toj fazi oblikovno, zbog specifičnoga plastičnog, organskog i dekorativnog tretmana betona, u Le Corbusierovu opusu ne odgovara ništa uzuev marseilleskog Unitéa (djelomično) i crkvice Notre-Dame-du-Haut u Ronchampu.

O Le Corbusierovu organskom smjeru prvi je James Stirling sredinom 1950-ih objavio dva eseja u „Architecture Review”. U drugomu iz ožujka 1956. pod naslovom Ronchamp: Le Corbusier's Chapel and the Crisis of Rationalism – Stirling, između ostalog, ukazuje da je plastika osiromašenog betona ujedno i jedini konstruktivni element crkvice Notre-Dame-du-Haut.

U beton u prizemlju zgrade u Marseilleu utisnuti su brojni skulptorski oblici i ornamentalne igre: od geometrijskog rasporeda veličine ploha drvenih letvica korištenih za oplatu po omjerima iz Modulora – složene autorske interpretacije mjera zlatnoga reza, do otiska čovjeka kao ishodišta svih mjera, također iz Modulora (Sl. 8.). To ponovno evocira idejna humanistička polazišta te ukazuje na konačnu predominaciju vernakularnih elemenata i pobjedu umjetnika nad inženjerom u specifično podvojenome habitusu njegove kompleksne osobnosti. Isti je princip ponovljen i na sljedećim unitéima, a najistaknutiji je reljef u Brieyu (Sl. 9.).

Na zadnjoj zajedničkoj terasi nalazimo dječji vrtić u vidu konstruktivno samostalnog objekta, kao i dječji bazen, strojarnice dizala, terešanu s krovom poput preokrenutog broda i otvore instalacija koji su također izrazito plastično i organski oblikovani te predimenzionirani (Sl. 10.). Vizualna poveznica prizemlja i zadnje etaže svojevrsna je igra plastike stupova i oblika konstrukcija zadnje etaže, a to se ne može reći za primjerice Unité u Brieyu.

Osim nosive armiranobetonske konstrukcije za zgradu u Marseilleu je karakteristična i prefabrikacija – za drugu polovicu 1940-ih, s obzirom na recentno stanje poslijeratne građevne operative – vrlo naprednoga tehničkog rješenja te pristup koji se može opisati terminom 'totalni dizajn' jer Le Corbusier oprema stanove svim elementima interijera.²⁶

Ova monumentalna interpretacija armiranobetonske konstrukcije u kontekstu tzv. 'nove monumentalnosti', koja se s aspekta vizualne dominacije i nekoga idejnog vladanja prostorom u Europi i Americi razvija 1940-ih kao svojevrsan pandan nacističkom stilu, a protivi se i stilskim odrednicama socijalističkog realizma, bila je jednako tako, poput dvaju 'omraženih stilova', na tragu povratka klasičnim idealima. No, modernistima je taj povratak apstraktniji pa armirani beton, kao najnoviji materijal kojeg estetska svojstva još nisu bila 'ispitana', sada dolazi u prvi plan. Prema Alanu Colquhounu samo su 1940-ih smjernice 'nove monumentalnosti' povezivale specifične socijalne i političke ideje s arhitekturom, a to se dogodilo u trenutku kad su američki modernisti identificirali monumentalnost s demokracijom.²⁷ Za spomenuto Colquhoun navodi riječi kuratora za arhitekturu

²⁶ Uz Le Corbusiera (sa Charlotte Perriand) i Jean Prouvé je radio na razvoju dizajna i suvremene tehnologije proizvodnje namještaja kojim su opremljeni ogledni stanovi u Marseilleu. O tome i o prefabrikaciji kuća, o odnosu Le Corbusiera i Jeana Prouvéa u razvoju koncepcije industrijske prefabrikacije dijelova građevne konstrukcije zgrade u Marseilleu te o suradnji Ateliers Jean Prouvé na projektiranju i gradnji zgrade u Marseilleu, koja je po Prouvéu trebala imati samo osnovnu nosivu konstrukciju od armira-

MOMA-e u New Yorku Elizabetha Mocka koji 1944. godine kaže: „Demokracija treba spomenike, svakodnevne građevine koje će se od prosječnosti izdizati u viši i više ceremonijalan plan, koje će dati koherentan oblik međuovisnosti individualca i društva što je iznimno karakter demokracije.”²⁸

José Louis Sert, Sigfried Giedion i Fernand Léger 1943. godine, neposredno nakon ulaska SAD-a u rat, pišu manifest *Nine Points on Monumentality*, gdje u 7. točki ističu kako ljudi žele da građevine koje predstavljaju njihov socijalni i društveni život „daju više od zadovoljenja funkcije za koju su građene te zadovoljavaju potrebu za monumentalnošću, ugodom, ponosom i uzbuđenjem”.²⁹ U posljednjoj točki naglašavaju da će monumentalna građevina biti nešto više od stroge funkcije, da će imati lirске vrijednosti te da će urbanizam i arhitektura u bliskoj budućnosti doseći ono što nazivaju ‘new freedom’ i razviti nove kreativne dosege poput slikarstva, skulpture, glazbe i pjesništva.³⁰

Le Corbusier je prvi anticipirao težnje iz ovog manifesta i dao monumentalan karakter jednoj stambenoj građevini. Za prezentaciju novog monumentalizma odabrao je materijal koji se podatno oblikuje lijevanjem u unaprijed određeni kalup, kojim se usto mogu graditi velike i zahtjevne konstrukcije, a to je bilo na tragu idejnih polazišta o ‘bjelini’ i ‘veličini’, iznesenih još 1920. u *Vers une architecture*.

VERS UNE CONCLUSION

VERS UNE CONCLUSION

Unité, zatvoreni i samodostatni falansteriji u kojima vladaju skladni međuljudski odnosi, bili bi po Le Corbusieru osnovne jedinice grada 20. stoljeća. Prvi planovi izgradnje novoga Marseillea ujedno su bili i prve poslijeratne urbanističke vizije u Francuskoj. Izgradnja novih gradskih predjela *unitéima* proizlazi iz dugoga međuratnog iskustva Le Corbusiera i iz aktualnih političkih perturbacija u Francuskoj, unatoč kojima pronalazi financijsku potporu države i velik angažman gradonačelnika gradova u kojima se *unitéi* grade te određeni idejno-ideološki poticaj. U Le Corbusierovim ranijim vizijama urbanizma, arhitekture i budućnosti svijeta krije se bit nastanka, uporabe i oblikovanja konstrukcija s

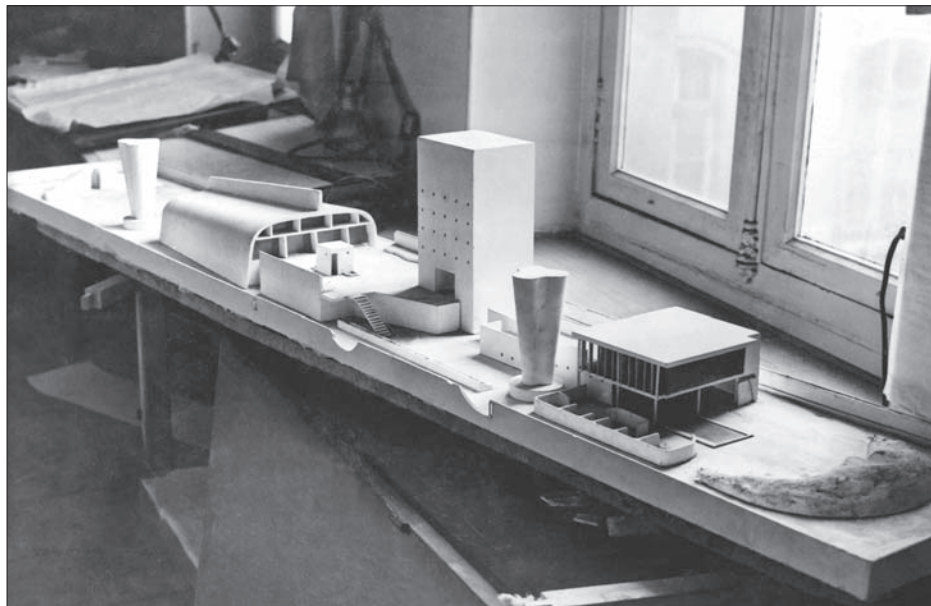
nog betona i prethodno proizvedene (prefabricirane) stambene kao završene jedinice (kapsule) što se dizalicama postavljaju na armiranobetonsku konstrukciju, vidjeti podrobnije u: BARSAC, 2006.

27 COLQUHOUN, 2002: 212

28 Citirano u: COLQUHOUN, 2002: 213

29 Citirano u: OCKMAN, 1993: 29

30 Citirano u: OCKMAN, 1993: 30

SL. 10. MAKETA KROVNE TERASE UNITÉA U MARSEILLEU IZ UREDA U RUE DE SÈVRES KRAJEM 1940-ih
FIG. 10. SCALE MODEL OF THE ROOF TERRACE OF THE UNITÉ IN MARSEILLE FROM THE OFFICE IN RUE DE SÈVRES, LATE 1940S

otvorenim prizemljem i masivnim betonskim stupovima završenim jednostavnim skidanjem oplata sa svježeg betona. I dok je razvojni put njegovih urbanističkih vizija dobro poznat, brutalistička je estetika toga grubim borama izbrazdanoga materijala bila simbolična refleksija grube životne stvarnosti poslijeratne europske radničke klase, koje su „brazde polja natopljene krvlju vlastita rada”. Ta njihova slika i razvoj koncepta poklapaju se s određenom društvenom bipolarizacijom nakon rata i istovremeno reflektiraju dualizam svjetonazora u otprilike poznatome Le Corbusierovu dihotomičnom habitusu. Nakon što je *L'Ésprit Nouveau* 1920-ih donekle rješavao problem spoja klasičnih vrijednosti i moderne tehnologije, Le Corbusier 1930-ih mijenja početnu strategiju uvodeći kategorije kao što su promjena i nesigurnost – elemente koji su prije bili receptivni, poput organskih oblika, tzv. iznenađenog iskustva ili bljeska i intuicije, koji sada dolaze u prvi plan. Poznato je naime da se Le Corbusier prije *L'Ésprit Nouveau* pridružio pokretu neosindikalista koji su vodili Hubert Lagardelle i Philippe Lamour, a ta je grupa bliska saint-simonovskoj administraciji antiliberálnih tehničkih elita, pa je promjena 1930-ih dijelom bila samo povratak ranijim predespritočkim tendencijama. Politički i ideološki zaokret koji Le Corbusier započinje potkraj rata rezultirat će deklarativnim opredjeljenjem socijalističkim vrijednostima. Stilski će i estetski ostati na evolucijskome tragu 1930-ih i na tragu stvaralačkog zaokreta koji je nakon rastakanja filozofije *L'Ésprit Nouveau* koncem 1920-ih bio usmjeren klasičnim, platonističkim vrijednostima, kojih je tehnološki napredak bio samo

puko sredstvo provedbe. Promjena i nesigurnost, nekoć latentno postojane, nakon rata sve su dominantnije, a to koincidira s predominacijom demokratskih načela u njegovu još uvijek autoritativnom (djelomicno i totalitarnom) načinu razmišljanja. No, nisu sve implikacije relativno mlakoga političkog razuvjerenja i promjene nakon razočaranja kolektivističkim ideologijama jasno vidljive u odabiru egzemplarne estetike sirovog betona i megakonstrukcije kao izraza 'idealnih demokratskih masa'.

Odabir monumentalnog izraza, gotovo u maniri spomenika, te izgradnja i određenje estetskih obilježja zgrade pokazuju na kraju svu složenost Le Corbusierova pristupa – njegovu dvoznačnu, čak i višeznačnu, istovremenu usmjerenost te slojevitu višestrukost kojom je arhitekt-umjetnik obojio novu estetiku trenutno vrlo aktualnoga i cijenjenoga 'kolektivnog rada'. Glavni su akteri te nove vrijednosti – društvenog rada – bili ljudi organizirani u strogu shemu obitelji i pojedinaca, u društveni kalup koji je sav zatvoren u međusobne eksperimentalne preokupacije. A kruta je shema Le Corbusierove obitelji zapravo čvrsto određenje njegove definicije 'novoga društva'. Ta definicija, objavljena u „Œuvre Complète” 1958. godine, naglašava dvije temeljne jedinice: socijalnu grupu kao oblik zajedništva/jedinstva (fr. *unité*) i ono što bismo današnjim rječnikom nazvali 'klastična obitelj', te nadilazi pojam samostanskog života kao određene inicijacije za koncepciju megakonstrukcije Unitéa. Štoviše, ona naglašava stanovit predcivilizacijski koncept plemenskog ustrojstva.

Činjenica da se radi o prvoj monumentalnoj višestambenoj građevini koje je oblikovanje rezultat i aktualnih razmatranja budućnosti arhitekture poslijeratnoga demokratskog svijeta u kontekstu 'novoga monumentalizma' 1943.-1945. ukazuje također na Le Corbusierovo svrstavanje među stilski autoritativne arhitekte koji vjeruju u društvenu ulogu arhitekture. To je međutim u suprotnosti s nekim od temeljnih postavki modernizma, koje nekoliko godina ranije ponajbolje ocrtava Lewis Mumford tvrdeći da građevina ako je spomenik ne može biti moderna, a ako je moderna, ne može biti spomenik.³¹ To je, uostalom, bio svojevrsan projektantski moto većine modernista. Moderna je arhitektura tako 1940-ih imala dva prepoznatljiva divergentna smjera. Le Corbusier se svrstao na stranu 'demokratskog monumentalizma' predvidivo kratkoga životnog vijeka. Međutim ipak je, uza sve navedeno, konačan 'demokratski' oblik zgrade u Marseilleu eksplicitno zatvorio jedan društveni uzorak iza čvrste 'rešetke', iza koje pojedinci 'zaštićeno gledaju svijet'. Ta gruba vizija zaštite u celijama za stanovanje, lišenim kontakta sa zemljom, upućuje na kritiku krajnje lijeve opcije prije nego se njen politički svijet počeo urušavati u vlastitim metodama pokušaja i promašaja u planiranome procesu preuzimanja vlasti u Francuskoj.

Kritizirajući vlastitim radom kroz koncepte megakonstrukcija francusku ljevicu, prikazujući arhitekturom njihov kolektivistički pristup kao pokušaj kontrole života i mišljenja masa, te specifičnim ekspresionističkim oblikovanjem grubog betona kao metafore života radničke klase – Le Corbusier se ipak svrstao u individualiste koji potiču razvoj po-

jedinca, ali je istovremeno autoritativnom definicijom klasične obitelji i života, odnosno svoga specifičnoga društvenog koncepta, zapao i sam u zamku koju je isplela dodijeljena mu mogućnost stvaranja i predodređenja.

Armirani beton i prefabrikacija dosegli su u Marseilleu gotovo savršenstvo izvedbe. U toj pomalo paradoksalnoj kombinaciji tehnika, po kojoj se prefabrikati prvo proizvode da bi se koristili na više gradilišta, pa se potom ulažu velika financijska sredstva i vrijeme u precizno oblikovanje jedinstvenih detalja betonske oplata, sama je tehnologija bila jedinstven i nikad ponovljen Le Corbusierov koncept koji je on razvijao još od projekta Dom-ino iz 1914. godine. Izvedba zajedničke krovne terase sa sadržajima poput dječjeg vrtića, dječjeg bazena i sunčališta, prostora za igru, teretane, nekih klupskih prostora i trim-staze, te izvedba predimenzioniranih armiranobetonskih kucišta strojarica dizala i ventilacijskih otvora, koji nisu imali samo konstruktivnu već i estetsku funkciju, otkriva eksplicitnu i na prvi pogled uočljivu vizualnu poveznicu višestambene zgrade i preko-oceanskog broda. To je bila tehnološka inspiracija, poznata još iz *Vers une architecture*, koja evocira usporedbe Victora Considèranta i najavljuje budućnost gradnje daleko od gradilišta, u nekim specijaliziranim proizvodnim pogonima, baš kao što je to u doba pojave automobila, samo na potpuno individualnoj razini, bilo u projektima Dom-ino i Citrohan. Tako marseilleski prototip i u društvenom i u tehničkom pogledu nedvojbeno karakterizira inovativnost jednog eksperimenta većih razmjera, u Francuskoj prvi put izvedenog.

Le Corbusier očito u novo, zrelo i kompleksno stvaralačko razdoblje, posljednje u svome opusu – razdoblje koje karakteriziraju nesigurnost i sumnja te višestruka podvojenost pristupu problemima urbanizma (habitata) – ulazi prije nego što se mislilo, puno prije dubrovačkog 10. kongresa CIAM-a i svjetskoga zaokreta koji potiču članovi *Teama 10*, pa i prije izgradnje marseilleskog Unitéa, u vrijeme konačnog odabira njegove koncepcije krajem 1940-ih godina, u doba paralelne preobrazbe socijalizma u totalitarizam i falansterija u zatvor (Panopticum. M. Foucault).

SL. 11. MARSEILLE, UNITÉ D'HABITATION
FIG. 11. MARSEILLE, UNITÉ D'HABITATION

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ABRAM, J. (2003.), *Le Corbusier à Briey, Histoire mouvementée d'une Unité d'habitation*, Jean-Michel Place éditions, Paris
2. AVERMAETE, T. (2005.), *Another Modern*, NAI Publishers, Rotterdam
3. BARSAC, J. (2005.), *Charlotte Perriand; Un art d'habiter 1903-1959*, Éditions NORMA, Paris
4. COLLINS, C.; COLLINS, G. (1984.), *Monumentality: A Critical Matter in Modern Architecture*, Harvard Architectural Review IV: Monumentality and the City, The MIT Press: 15-35, Cambridge, Massachusetts, London
5. COLQUHOUN, A. (2002.), *Modern Architecture*, Oxford University Press, Oxford
6. FERRO, M. (2001.), *Histoire de France*, Éditions Odile Jacob, Paris
7. FISHMAN, R. (1982.), *Urban utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London
8. LE CORBUSIER (1924.), *l'Urbanisme*, G. Crès, Paris
9. LE CORBUSIER (1925.), *Almanach d'architecture moderne*, G. Crès, Paris
10. LE CORBUSIER (1930.), *Précisions sur un état présent de l'architecture et de l'urbanisme*, G. Crès, Paris
11. LE CORBUSIER (1937.), *Quand les cathédrales étaient blanches*, Plon, Paris
12. LE CORBUSIER; DE PIERREFEU, F. (1942.), *La maison des hommes*, Plon, Paris
13. LE CORBUSIER (1945.), *Les trois établissements humains*, Denoël, Paris
14. LEGAULT, R. (1997.), *L'appareil de l'architecture moderne: new materials and architectural modernity in France, 1889-1934*, The MIT Press, Cambridge
15. MUMFORD, E. (2001.), *Case: Le Corbusier's Venice Hospital*, in: *The Emergence of Mat or Field Building* [ed. SARKIS], Prestel Harvard University Graduate School of Design: 45-54, Boston
16. MUMFORD, E. (2002.), *The CIAM Discourse on Urbanisme 1928-1960*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London
17. MUMFORD, L. (1938.), *The Culture of Cities*, Harcourt Brace & Company, Orlando
18. MUMFORD, L. (1968.), *The Urban Prospect*, Harcourt and Brace & World, New York
19. OCKMAN, J. (1993.), *Architecture Culture 1943-1968: A Documentary Anthology*, Columbia Books of Architecture; Rizzoli, New York
20. OVERY, P. (1997.), *The Cell in The City*, „Architecture and Cubisme” [ed. BLAU, TROY], The MIT Press and CCA: 117-140, Cambridge, Montréal
21. SBRIGLIO, J. (1992.), *Le Corbusier – L'Unité d'habitation de Marseille*, Parenthèses, Marseille
22. SMITHSON, A.; SMITHSON, P. (1970.), *Ordinariness and Light*, The MIT Press, Cambridge
23. FLC (2005.), *Le Corbusier – Plans*, 5-8 (2), Paris
24. FLC (2006.), *Le Corbusier – Plans*, 9-12 (3), Paris
25. *** (1950.), *Le Point No 4*, novembre 1950 „L'Unité d'habitation de Marseille”, Paris
26. *** (1958.), *Œuvre Complète 1952-1957* [ed. BÆSIGER], Éditions Girsberger, Zürich

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVOR

ARCHIVE SOURCE

1. FLC – Fondation Le Corbusier, 10 Square du Docteur Blanche, 75016 Paris, France

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. FLC, Vol. 8, 5/19
- SL. 2. FLC, 19212
- SL. 3. FLC, L3(20)9
- SL. 4. Foto: autor
- SL. 5. FLC, 23112A
- SL. 6. Nepoznati izvor
- SL. 7. FLC, 17322
- SL. 8. FLC, Vol. 8, 6/19
- SL. 9. Foto: autor
- SL. 10. FLC, L1(12)37
- SL. 11. Arhiva autora

SAŽETAK

SUMMARY

LE CORBUSIER'S MODEL UNITÉ

SYMBOLIC SIGNIFICANCE IN THE POST WAR RECONSTRUCTION IN FRANCE

This paper, which considers Le Corbusier's vision of Unité in the context of some worldwide attempts at redefining what was once known as a universal Modern style, gives an analysis of a specific type of architectural design and a commitment to a monumental housing concept. In an attempt to analyze a tendency Le Corbusier used to oppose earlier in his career, this paper also aims to argue that the Unité in Marseille was a breakthrough in his work followed by a new and final creative stage in his career devoid, however, of a meaningful vision of the basic architectural and urban planning tasks.

After the problem of linking classical values with modern technology had been solved to a certain extent within the context of L'Esprit Nouveau in the 1920s, Le Corbusier changed his initial strategy in the 1930s. Slightly perceptible change and insecurity appeared for the first time in his work although this fluid change had little in common with a strong sense of uncertainty that imbued his writings and dialogues in the 1950s. This was a period when a universal modern style in architecture and urban planning, based on the principles put forward by the CIAM (in particular the Athens chart) between the two world wars, came to an end. It is well known that Le Corbusier joined the neo-union leaders headed by Hubert Lagardelle and Philippe Lamour who were close to Saint-Simone's antiliberal technical élitists in the period before the dominance of L'Esprit Nouveau. Therefore the first changes in the 1930s were just a return to the earlier pre-Esprit tendencies. Political and ideological turning point initiated by the end of the war, which became noticeable in his work in the 1950s, resulted in his declarative orientation towards socialist principles. Nevertheless, he remained firmly committed to the evolutionary tendencies of the 1930s in terms of his style and aesthetics and was on the track of a creative breakthrough when – after disintegration of the L'Esprit Nouveau philosophy – he turned to classical, Platonic values relying on technology solely as a practical means of their implementation.

Change and insecurity in his work became more intensive in the postwar period coinciding with the

predominance of democratic principles in his still authoritative (and partly even totalitarian) way of thinking.

Some implications of a relatively mild change of his political opinion and disappointment in collective ideologies became clearly visible in his aesthetics of exposed concrete and megaconstruction as an expression of "democratic masses". This concept was discussed by the end of the Second World War by Jose Louis Sert, Sigfried Giedion and Fernand Leger in their 1943 manifesto *Nine Points on Monumentality* as well as by Elizabeth Mock, a curator for architecture in MOMA in New York who in 1944 required monumental monuments of a "democratic architecture". In the 1950s James Stirling wrote two essays published in *Architecture Review* about Le Corbusier's work in this context, i.e. the context of organic design.

In the last point of *Nine Points of Monumentality*, Sert, Giedion and Leger put forward their vision of a monumental structure that would be perceived beyond its functional aspect. It was meant to acquire almost lyrical values. Architecture and urban planning would in the near future win the so-called "new freedom" and reach a degree of creativity usually associated with painting, sculpture, music or poetry. Le Corbusier was the first to anticipate the manifesto aspirations and give a monumental character to a residential building. To present his concept of new monumentalism he chose a versatile material that can be easily formed by pouring it in a mould in order to build monumental and demanding structures. These ideas were already embodied in the guiding principles promoting whiteness and massive size in *Vers une architecture* in 1920.

Le Corbusier's choice of a monumental expression for apartment blocks such as Unité in Marseille, built almost in the manner of a monument and his definition of aesthetic principles of apartment blocks in general (primarily in relation to the concept Roque and Rob) reflect all the complexity of Le Corbusier's approach: his ambiguous and even polysemic interpretation of a new aesthetics of a

"collective endeavour" whose protagonists were organized hierarchically in a rigid social structure (the family) which is, similar to the Unité itself, closed within its own experimental preoccupations. The rigid scheme of Le Corbusier's concept of a family is in fact his definition of a "new society". This definition, published in *Oeuvre Complète* (1958), focused on two basic units: a social group as a form of community (unité) and on the other hand what we could call today a "conventional family". Moreover, it emphasizes a certain pre-civilization concept of a tribe organization.

It was Le Corbusier's new concept of a postwar family. However, his rigid insistence on a particular model of housing and a concept of a community led him into the concept of an industrialized society based primarily on demographic growth and mass production. His approach might be therefore termed autocratic despite his declarative humane principles. In this context Robert Fishman elaborated his comparison with Rousseau whose work was criticized for having a certain authoritative (even a totalitarian) aspect based on his idea that the public will-power is a genuine expression of the will-power of all citizens. This is precisely the fundamental shortcoming of Le Corbusier's "controlled family".

The elaboration of the topic of this paper points out that Le Corbusier entered a new, mature and complex creative stage much earlier than it was usually thought.

This final stage of his career was coloured essentially by insecurity and doubt as well as a complex approach to urban planning (habitat) issues. This phase in his career started much earlier than the 10th CIAM conference in Dubrovnik and a worldwide turning point encouraged by the members of Team 10 and even before the construction of the Marseille Unité. It was the period (late 1940s), when he finally chose his conception. At the same time a parallel process was going on: transformation of socialism into totalitarianism on the one hand and transformation of a co-housing unit (falanstere) into a form of prison on the other.

VEDRAN IVANKOVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **VEDRAN IVANKOVIĆ**, dipl.ing.arh, zaposlen je na Katedri za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pod pokroviteljstvom Vlade Republike Francuske završio je dvogodišnji poslijedoktorski znanstvenoistraživački projekt u Fondation Le Corbusier u Parizu. Autor je više od 20 znanstvenih radova i nekoliko nagrađenih stručnih natjecajnih projekata.

VEDRAN IVANKOVIĆ, Ph.D., Dipl.Eng.Arch. works in the Department of Urban Planning of the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He was granted a two-year post-doctoral scholarship by the French government for a scientific research project in the Le Corbusier Foundation in Paris. He has published more than 20 papers and received several awards for his competition projects.

